

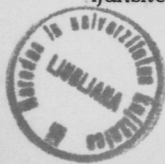
## V SPOMIN AKADEMIKOMA dr. ANTONU BAJCU IN dr. JAKOBU RIGLERJU

Slovenski jezikoslovci smo se letos poleti poslovili od dveh svojih odličnih mož: od Antona Bajca in Jakoba Riglerja. Slavistično društvo Slovenije se ob petdesetletnici svojega obstoja s spoštovanjem spominja Antona Bajca kot svojega ustanovnega in častnega člana, sodelavca pri številnih strokovnih podjetjih, pobudnika in sourednika strokovnih glasil, Jakoba Riglerja pa kot nedavnega predsednika, urednika Slavistične revije in izjemnega znanstvenega delavca.

Vsak odhod pusti za seboj praznino. In čeprav tako pogosto ponavljamo krilato misel, da nihče ni nezamenljiv, je res, da po neki poti nihče več ne bo hodil – ali vsaj ne bo hodil s prav tako mislijo, vero, skrbjo, dvomom, kakor je hodil tisti, ki ga ni več in se ga spominjamo, ko začnemo pogovor z besedo, ki je ostala po njem, z opominom, ki smo ga shranili vase, z zapleteno mero čustvovanja, ki preprega tudi znanstveno misel. Tako je, kadar se izteče dolgo, plodno življenje, kakor se je izteklo našemu učitelju Antonu Bajcu – in nemara še bolj boleče smo občutili izgubo, ko je neozdravljivi bolezní podlegel Jakob Rigler, nekako sredi svoje zrele ustvarjalnosti, ko so čakale nanj številne, za slovensko slavistiko nič manj aktualne naloge od tistih mnogih, ki jih je lahko izpolnil. In vsak tak odhod pomeni zmeraj tudi spoznanje, da je dokončno minila možnost poklicati, se pogovoriti, primerjati stališča. Življenjel A zdi se, da njegove danosti še toliko bolj zarežejo v strokah, kjer ni bilo mogoče zadosti razširiti znanstvene skupnosti in je zaradi tega vrzel ob vsakem odhodu toliko bolj opazna.

Anton Bajec in Jakob Rigler sta pripadala dvema rodovoma, rodu očetov in rodu sinov; obema je bilo skupno, da so razmere v našem narodnem življenju ter možnosti in naloge slovenske znanosti v marsičem soodločale pri konkretni delovni usmeritvi in pri razumevanju družbenega in znanstvenega trenutka, v katerem sta zastavila svoje pero in izpolnjevala naloge. Skupno jima je bilo, da sta se jih lotevala nekam samoumevno, brez velikih besed, kakor se je pač pokazalo smiselno in aktualno. Pričujoči spominski zapis nima namena natanko izmeriti njunega deleža v našem jezikoslovju, za to je potrebno večje časovno obdobje, treba bi bilo širše – in ne samo v obrisih – prikazati znanstvena izhodišča, perspektive, potrebe slovenske jezikoslovne znanosti, metodo in dosežke. Pa tudi če bi bilo to mogoče opraviti, je več kot verjetno, da bi bila ocena o njunem delu le z zelo osebnega stališča, saj lahko pišem le o tem, kako vidim njuno delo ob svojem lastnem presojanju sodobnega trenutka v slovenskem jezikoslovju.

Med delom Antona Bajca in Jakoba Riglerja je velika razlika; razlogi zanjo niso samo v različnih osebnostnih lastnostih obeh znanstvenikov, ampak predvsem v drugačnih razmerah, v katerih sta lahko nastopila svojo pot, prvi kmalu po prvi, drugi vrsto let po drugi svetovni vojni, ko je obnova skorajda že izzvenela; seveda pa so na njuno delo vplivala tudi vsaj deloma različna teoretična izhodišča in študijska naravnost: Bajec je bil po študiju slavist in romanist, Rigler je študiral čisto slavistiko s slovenščino in ruščino. Bajec je moral zaradi materialne in verjetno tudi konceptualne omejitve v programu ljubljanske slovenistike (predmeta knjižni jezik niso predvidelil) po širšem študijskem razvedanju na več univerzah v srednjo šolo, podobno kot tudi nekateri drugi njegovi tovariši; akademjski inštitut za slovenski jezik, ustanovljen neposredno pred drugo vojno, je zaživel šele vrsto let po vojni. Rigler je sicer takoj po diplomi nadaljeval znanstveno delo, sprva se je posvetil dialektologiji, in že po nekaj letih doktoriral; toda čeprav je nadaljeval tedaj glavno študijsko in raziskovalno usmeritev ljubljanske slovenistike, zgodovinsko slovnico in dialektologijo, ga je kasneje nujna naloga pri-

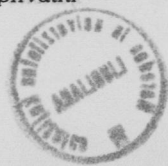


peljala v intenzivno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika. Za svoje delo kakor da ni potreboval intenzivnejše tuje spodbude. Čeprav tujih teoretičnih spoznanj ni zavračal kot »tujo učenost«, jih je sprejemal le, če so pomenila možnost za bolj celostno dojetje obravnavanega problema (tako je na primer že 1963 v prikazu razvojnih stopenj v samoglasniških sestavih slovenskega jezika dosledno upošteval razmerja znotraj sistema in je tako prikazoval tudi razvojne stopnje; tak način gledanja je ostal pri Ramovšu le na izhodiščni ravni, sicer je obravnaval razvoj vsakega posameznega glasu posebej).

Smeri, v katerih je raslo slovensko jezikoslovje po prvi svetovni vojni, je mogoče shematično takole označiti:

Na univerzi se je z Rajkom Nahtigalom gojila še stara, in vendar v svojih metodah, spoznanjih in ciljih moderna filologija, ki se je v sodobnem razvoju naravnavala v primerjalno slovensko jezikoslovje. Fran Ramovš je videl svojo nalogo v izdelavi sintetičnega prikaza slovenske zgodovinske slovnice, svoje gradivo je opiral po eni strani na praslovansko izhodišče, po drugi strani na vse znane vire zapisane slovenske besede, jezikovne pojave oziroma njih najstarejšo (tudi v njegovem razvidu domnevno) podobo je primerjal s stanjem v sodobnih slovenskih dialektih. Pri tem je – ne da bi svoja spoznanja že tudi tako označeval – upošteval tako imenovane zunajjezikovne vplive na jezikovni razvoj in bil s tem v svoji sintezi predhodnik sodobnega družbenega pojmovanja jezika. Razloček med tem pojmovanjem in današnjo sociolingvistiko je v tem, da so prej nejezikovna dejstva uporabljali za dodatno utemeljevanje jezikovnih pojavov, če so se ti razvili v nepričakovani smeri, manj pa je bilo govora o jeziku kot o družbenem dejstvu v celoti. Tako R. Nahtigal kakor Fr. Ramovš sta videla temeljno nalogo nove slovenistike v utemeljevanju slovenske narodne samobitnosti, dejanskih meja slovenskega narodnega ozemlja, samostojnosti jezikovnega razvoja (prim. Ramovšev teorijo o slovensko-kajkavsko-čakavski prvotni povezanosti in kmalu nato ločenem nadaljnjem razvoju, slovensko teorijo izvora Brižinskih spomenikov itd.), kar je bilo spričo poskusov širjenja unitaristične plemenske teorije o Slovencih tedaj tudi z narodnopolitičnega stališča aktualna naloga znanosti. Njena aktualnost se je posebej poudarjeno izkazala v besedilih, ki jih je vodilno slovensko jezikoslovje prispevalo za mirovno konferenco v Parizu 1947, ko so razpravljali o etničnih mejah Slovencev zlasti v zvezi s Primorsko, pa tudi v zvezi s Koroško. Zlasti Fr. Ramovš je ob teoretskih izhodiščih, ki si jih je razvil v Gradcu pri slovitem Schuchardtu, izdelal temelje izvirnega slovenskega teoretskega izročila, ki je bilo v dograjevanju svojih spoznanj odvisno ne le od jezikoslovja, ampak je upoštevalo tudi dosežke drugih raziskovalcev nacionalnih ved; ta lastnost naše znanosti v svojem času ni bila posebej reflektirana, pomenila pa je način gledanja, vsaj v znanstvenem vrhu – in danes poskušamo to v novih razmerah oživljati z večdisciplinskimi simpoziji jezika, literature in kulture.

Ob takem snovanju pa žal ni bilo prostora za univerzitetni študij in temu primerne raziskave knjižnega jezika kot jezika slovenskega javnega življenja. Kot pred ustanovitvijo univerze so vse do druge svetovne vojne te raziskave prepuščene raziskovalni vnemi posameznikov, priročniki – zlasti slovnice in jezikovne vadnice – so bili v najboljšem pomenu namenjeni srednji šoli. Le polagoma je formalistična izhodišča izpodirala sodobnejša funkcijska misel, ki se je približevala sodobnemu (predvsem češkemu) jezikoslovju. Z vprašanji slovenskega knjižnega jezika pa se ni ukvarjal samo Anton Breznik, ki je med leti 1916 in 1934 štirikrat izdal slovnico, poskusil l. 1920 na novo definirati tendence sprejemanja v knjižni jezik z močno skrajšanim pravopisnim slovarjem, se dotaknil vprašanja zvrstnosti ob razpravljanju o ljudskem in knjižnem, umetniškem in publicističnem jeziku; Anton Breznik je dalje v posebnih študijah obdelal besedoslovni razvoj, nekatera besedotvorna in skladijska vprašanja. S Franom Ramovšem sta izdala Slovenski pravopis (med 1935 in 1937), Ramovš je nato l. 1946 pomagal tudi Mirku Ruplu pri Slovenskem pravorečju. Načela normiranja so zanimala Jožo Glonarja, programsko in z novega družboslovnega in funkcijskega gledišča je obravnaval vprašanje knjižnega jezika v Krogu 1933 Božo Vodusek. S sodobnih stališč sta o jeziku pisala Edvard Kocbek in zlasti Anton Trstenjak. Najdlje v novem razumevanju jezika je prišel mladi privatni



docent ljubljanske univerze Aleksander Isačenko, pa naj je šlo za dialektologijo, zlasti narečja, ki se je oblikovalo pod vplivi jezikovnega stika (Narečje vasi Sele, Ljubljana 1938), za sociolingvistične pojave ali za druga jezikovnozgodovinska vprašanja. Žal je Isačenko med vojno izdal na Slovaškem študijo o Brižinskih spomenikih in jih zgodovinskim dejstvom in dovolj prepričljivi Ramovševi teoriji navkljub pripisal Slovakom (kar je bilo tedaj politično dejanje utemeljevanja slovaške kulture samobitnosti ob ustanovitvi satelitske države Slovaške). Anton Bajec je v posebnem članku v Slavistični reviji (2, 1949, 160–163) poudaril izsledke slovenskega jezikoslovja, ovrigel nekatere Isačenkove argumente, med njimi tezo o neslovenskem zapostavljanju pridevnika v nekaterih poudarjenih besednih zvezah; z njimi je zavrnil dvomljivo Isačenkovo tezo o domnevnem nastanku Brižinskih spomenikov v Nitri.

Ta prikaz nekaterih znanstvenih in miselnih tokov slovenskega jezikoslovja v času po ustanovitvi ljubljanske univerze ni izčrpen, a vendarle utegne prispevati k razumevanju pomena Antona Bajca in Jakoba Riglerja za razvoj slovenistike in za širjenje njenih spoznanj.

ANTON BAJEC je bil rojen 6. januarja 1897 v Polhovem Gradcu, po študiju slavistike in romanistike v Zagrebu, Ljubljani, Pragi in Parizu od 1918 do 1924 je več kot dve desetletji delal na srednji šoli (vrsto let kot ravnatelj nekdanje Mestne ženske realne gimnazije); šele po vojni ga je Fran Ramovš lahko 1947. pritegnil na univerzo, najprej kot lektorja za slovenski knjižni jezik, nakar je bil od 1948 najprej docent, nato od 1951 izredni profesor za predmet, ki ga ob ustanovitvi ljubljanske slavistike žal niso mogli vpeljati (naj je šlo za pomanjkanje materialnih možnosti ali za premalo samostojno razumevanje nove vloge študija slovenščine kot materinščine in jezika javnega življenja). Predmet je bil sprva uvajalen in prof. Bajec je velikokrat poudarjal, da mu je Fr. Ramovš naročil, naj bo študij tako zasnovan, da bo slušatelje pripravil na poznejši študij zgodovinske slovnice. Leta 1957 se je zaradi očitnega nesporazuma ob uvajanju novega elekcijskega sistema za univerzitetne učitelje dal predčasno upokojiti, vendar je do šolskega leta 1963/64 še honorarno predaval, obenem pa že delal kot urednik Slovarja slovenskega knjižnega jezika; član glavne redakcije je ostal malodane do dokončnega slovesa (zato je tudi še v četrti knjigi naveden med glavnimi uredniki). Te tri postaje njegovega dela so usmerjale interese in vplivale na njegovo delo. Prvo, študijsko obdobje ni izzvenelo v logično nadaljevanje samostojnega raziskovanja na univerzi, ampak ga je pritegnilo k sestavljanju slovenističnih priročnikov.

Skupaj s tovariši: Rudolfom Kolaričem, Mirkom Ruplom, Antonom Sovretom in Jakobom Šolarjem (pomagala sta jim France Stele in Božidar Jakac) je 1931 še pod Breznikovim vodstvom izdal prvo Slovensko čitanko in slovnico za 1. razred srednjih in sorodnih šol; za vse štiri razrede nižjih srednjih šol je bilo to delo po vrsti opravljeno do l. 1935. Leta 1939 so vse štiri čitanke ponovno izdali v popravljeni izdaji, slovnica za 3. in 4. razred pa je izšla posebej l. 1940 (pri prvi izdaji je še podpisan tudi A. Breznik). Slovnico so med vojno in po vojni še izdajali, bila pa je tudi predloga za tako imenovano anonimno slovnico, ki so jo izdali 1947 in v kateri ni bilo več napisano, da je namenjena srednji šoli, čeprav je iz potrditve ministrstva za prosveto razbrati, da je bila odobrena kot učbenik. Drugo izdajo te slovnice z letnico 1957 so podpisali Bajec, Kolarič in Rupel, tretja izdaja 1964 je ponatis druge. Šolar je pri tem delu sodeloval, vendar v učbeniku ni naveden. V oceni prvih povojnih slovenskih slovnici je Jakob Šolar (SR IV/1951, 1–2, str. 150–151) opozoril na novosti glede na Breznikovo slovnico iz leta 1934 (kljub opustitvi nauka o sklonih) pri števniku, zaimku, glagolu in prislovu, pa tudi na nesorazmerja v obravnavi, saj so nekatera druga poglavja (npr. glasoslovje, besedotvorje, samostalnik in skladnja) ostali »na višini nižješolskih potreb«. Ne glede na to se vendarle zdi, da je Šolar prezrl, da je glasoslovje v tej povojni slovnici vendarle natančneje obdelano, kar je nedvomno nasledek dejstva, da je 1946 M. Rupel izdal (ob pomoči Fr. Ramovša) Slovensko pravorečje in da so marsikatero teh vprašanj načeli tudi med pripravami za Slovenski pravopis 1950. Čeprav J. Šolarju tudi anonimna slovnica (in vse druge šolske slovnice) ne odtehta potrebe po samostojni slovnici nešolskega tipa, je treba priznati, da jo odlikuje velika

zaokroženost, preglednost in normativnost, kar je razumljivo, če upoštevamo njeno večnamenskost. Teoretske podstave niso bile posebej razložene, lahko bi ocenili, da je nihala med tradicionalnim slovnicaškim formalističnim opisom in poskusi funkcijskega razvrščanja pojavov, kakor so se uveljavljali v slovenskem izročilu z analizo besedil. Med varljiva načela, ki pa so jih skušali dosledno izvajati, spada načelo, da slovnica (verjetno za šole) ne sme vsebovati nedognanih in zato »spornih« spoznanj.

Za razumevanje dela jezikoslovcev v tistem času so posebej pomembne tudi čitanke oziroma jezikoslovni in literarnoteoretični komentarji k besedilom. Ta so bila razvrščena neprisiljeno, umetnostno besedilo se je pomešalo z neumetnostnim, če je tako terjala tematika, med slovenska besedila so uvrstili besedila avtorjev drugih jugoslovanskih kultur in svetovne literature. Poudarek je bil na široki, odprti kulturnozgodovinski informaciji in vzgajanju občutka za jezik in literarne vrednote ob dovolj natančni jezikovni in literarnovedni strokovni informaciji. Besedila so bila najprej filološko razložena (beseda in jezik), posebna pozornost je bila namenjena frazeologiji; pri tem se zdi danes posebej pomembno opozoriti na težnjo po zvrstnostnem razlikovanju, čeprav teorija o tem pri nas takrat še ni bila izdelana v današnjem obsegu. Problem zvrstnega oziroma socialnega razlikovanja je bil v slovenskem jezikoslovlju nasploh veliko bolj navzoč, kakor v novejšem času spričo natančnejših teoretskih podstav na splošno mislimo (prim. Ramovšev članek Osnovna črta v oblikovanju slovenskega vokalizma, SR IV, 1-2, 1-9).

Glede na to, da avtorji čitanke in slovnice sistematičnih pomagala in izdelane teorije niso imeli na voljo, je priprava učbenikov, če naj bi bili količjak sodobni, terjala veliko mero znanstvene inventivnosti, zlasti v poskusih kvalificiranja besed. Poleg učiteljev (mednje štejem tudi Breznika) je idejo zvrstnostnega razlikovanja uveljavljal marsikateri avtor (Vodušek, Glonar itd.), po vojni pa so s praktičnim razvrščanjem vsaj nekaterih opaznih besed (nepravilnih, zastarelih, knjižnih, strokovnih itd.) poskusili nadaljevati pri prvem povojnem pravopisu 1950 in nato v še večji meri pri drugem leta 1962: pri obeh teh delih je bil Anton Bajec član uredniškega odbora. Le Anton Bajec je bil zraven tudi pri snovanju tretjega povojnega pravopisa v sedemdesetih letih, skupaj z Jakobom Riglerjem in Jožetom Toporiščem je sestavljal ožje jedro pravopisne komisije, ki je nato predložilo osnutek razširjeni komisiji. Spomladi 1976, malo preden je skupina končala z delom in oddala predlog uvodnega besedila, je Anton Bajec izstopil iz komisije: ni se strinjal z dolžino novega uvoda, s terminologijo, motilo pa ga je tudi marsikdaj burno ozračje, v katerem je tedaj komisija zaključevala besedilo. Dokončne verzije uvodnega besedila ali kar celega novega pravopisa ni več učakal. Toda priprave na tretji pravopis in deloma že delo za prvi in drugi pravopis segajo v tretje delovno obdobje Bajčevega življenja, obdobje, v katerem se je mogel posvetiti znanosti.

Študijska leta na štirih univerzah je Anton Bajec posvetil slovenski in romanski problematiki, s tega področja so tudi njegov doktorat filozofije na podlagi disertacije z naslovom Nominalni akcent v rezijskem narečju in razprava O prvotnem slovenskem padajočem naglasu v rezijskem narečju (ČJKZ 3, 1921/2) v slovenistiki ter razpravi Filius regi en roman (RDHV 2, 1925, 327-377) in Romanizacija in jezik rimskih provinc Norika ter obeh Panonij (RDHV 4, 1928, 43-56). Bajca so zanimale najprej zunajjezikovne okoliščine in zlasti v zadnji študiji izkazuje tako poznavanje klasičnih pričevanj kakor sodobne strokovne literature tega obdobja, pa tudi možnost sklepanja na jezikovni položaj. Njegova predstava zgodovinskega dogajanja sicer ni tako izbrano in zadržano prikazana kakor pri Ramovšu, zato pa so tudi močno domnevna spoznanja povedana živo, mestoma skoraj brez potrebne znanstvene distance, a tako, da bralca močno pritegnejo. Iz jezikovnega gradiva ga je pritegnilo tisto, kar ni bilo uradno, napisano v klasični latinščini, ampak »neuradno«, saj so ga zanimale inovacije, ki kljub okvimi klasični normi kažejo na dejansko rabo na jezikovno tako zelo mešanem ozemlju. Da je nameraval s temi razpravami nadaljevati, je mogoče sklepati po napovedi objave dokumentov, virov posameznih spoznanj; do te objave ni več prišlo, ker ga je pritegnilo delo za priložnike in druge obveznosti.

Da ga priteguje znanost, je pokazal, ko je postal leta 1935 soustanovitelj Slavističnega društva in pozneje sourednik njegovega glasila Slovenski jezik. V I. letniku tega glasila je objavil kratek recenzijski prikaz Ramovševe sintetične Kratke zgodovine slovenskega jezika (SJ 1, 1938, 185–187). Prikaz, ki ga uradne bibliografije ne omenjajo, kaže lastnosti Bajčevega razmerja do jezikoslovne predmetnosti: osebno razumevanje pomena slovenističnih študij za slovensko narodno skupnost, nenaklonjenost razumu, razosebljenemu načinu pisanja, izrazito pripadnost ne le Ramovševi šoli, ampak nemara še starejšemu izročilu ter malodane absolutno vero v realnost sprejetega teoretskega izhodišča, občudovanje učiteljevega smisla za sintetično in kritičnost do nedodelanega in ne dovolj dokumentiranega.

Po vojni so ga ob dnevnih nalogah zanimala najprej vprašanja besedoslovja. Iz polemike z Božom Voduškom ob SP 1950 se je izoblikovala samostojna publikacija Rast slovenskega knjižnega jezika. (Novinarsko društvo Slovenije, 1951. 46 str.) Publikacija je napisana pregledno, zgodovinski del, v katerem je ne preobloženo z argumentacijo navedel zglede za jezikovni razvoj, je še danes privlačna informacija o širjenju slovenskega besedišča v stikih s sosedi in drugimi kulturnimi narodi. V svojem času je bilo to delo tudi prva kritika jezikovnih poimenovanj, strukturiranih po sovjetskem modelu. Do danes so nekatera jezikoslovna kakor tudi nejezikoslovna spoznanja dobila v luči novejših družboslovnih, zgodovinskih in socialnih raziskovanj natančna pojasnila z vso potrebno strokovno distanco do zgodovinskih interpretacij. Pri tem se ob delu Antona Bajca in tudi v naši znanosti nasploh postavlja zanimivo vprašanje recepcije spoznanj: Bajčeva beseda je naletela na širok sprejem, in četudi bi strokovna kritika marsikdaj terjala jasnejših teoretičnih izhodišč, obsežnejše dokumentacije in večje natančnosti, je zmeraj presenetljivo učinkovala velika mera posluha za dojemljivost širšega kroga bralcev. Nasledek te izjemne profesorjeve lastnosti je v ljubeznivem spominu učencev in v veliki avtoriteti, ki je je bil deležen pri igralcih ljubljanske Drame; tem je bil dolga leta lektor odrskega govora. Njegovo znanje ali razmišljanje o jeziku je bilo zlasti v kasnejšem razdobju kakorda zunaj teorije ali nad njo: o besedah, besedišču in jeziku je pisal in razsojal iz nekakšnega globalnega védenja, ki je vključevalo tudi izkušnjo in se ni branilo govoriti tudi o jezikovnem občutku, kakor je bil seveda lasten njegovemu rodu in njemu osebno. Tako stališče mu je omogočalo dovolj široko spremljanje jezikovnih pojavov, zato je znal razmejevati med dejansko jezikovno napako kot kršenjem norme in med »napako« zaradi puristične ocene: prispevek puristov je zaradi tega ocenjeval glede na aktualni pojav in se mu ni nikoli v celoti pridruževal (prim. njegov prispevek O purizmu in puristih, JiS 5, 1959/60; zavračal je puristično obsojanje tako imenovane uršep lut in tako dalje).

Z besedoslovjem se je Anton Bajec ukvarjal še v vrsti krajših razprav: Sprehodi po slovenskem besedišču (JiS I, 1955/56), Ljudske izposojenke in Slovanske izposojenke (JiS II, 1956/57) in drugod. O teh vidikih je pisal tudi v razpravah o knjižnem jeziku; v razmišljanju Kakšen bi bil idealen slovenski knjižni jezik (JiS VI), Razvoj knjižne slovenščine po Levcu (JiS VIII, 1962/63) itd. Med prvimi se je dotaknil – nemalo zaradi novih govornih teženj v gledališču – vprašanja slovenskega pogovornega jezika (JiS I, 1955/56); prozodičnih vprašanj, ki so povezana z govorom, se je lotil v razpravi O slovenski rimi (JiS III, 1957/58).

Večina drugih člankov, ki jih je objavljajl zlasti v prvem desetletju izhajanja Jezika in slovestva, revije, za katero je bil Anton Bajec med pobudniki in prva štiri leta tudi med uredniki (za jezikoslovno področje), je bila namenjena pravopisnim in deloma besedotvornim vprašanjem. Temu področju se je Bajec raziskovalno posvetil najprej v svoji univerzitetni dobi do 1957 oziroma 1963, pa tudi v obdobju redigiranja Slovarja slovenskega knjižnega jezika v zadnjem obdobju. Med leti 1950 in 1959 je objavil v treh knjigah poglavitna poglavja slovenskega besedotvorja in v članku Prislovni paberki (SR 5/7, 1954) nakazal tudi problematiko prislova. (Knjige: Besedotvorje slovenskega jezika I. Izpeljava samostalnikov. SAZU. Ljubljana 1950. – Besedotvorje II. Izpeljava pridevnikov. III. Zloženske. SAZU. Ljubljana 1952. – Besedotvorje IV. Predlogi in predpone. SAZU. Ljubljana 1959.) Kritika je prvi knjigi (J. Šolar, SR 4, 1–2, 1951) očitala primanjkljaj glede teoretičnega okvira in terminoloških pojasnil,

gradiva, ki se po njenem mnenju sicer pravilno razširja in navezuje na Miklošičevo primerjalno slovansko besedotvorje pred 75 leti, a je po njenem mnenju nedosledno dopolnjeno in žal ne upošteva besedotvorja krajevnih in osebnih imen (A. Bajec je to kasneje upošteval pri obravnavi zložen), naglasnih razmerij in tudi tistih pomenskih razločkov, ki izvirajo iz sintaktičnih zvez v podstavah tvorbe. Zdi se, da je avtor kritiko vsaj deloma upošteval, razmejil je vsaj žive tvorbe od neživih, načeloma pa je ostal pri svojem jezikoslovnem nazoru, ki je besedo kot jezikovno znamenje obravnaval izolirano od domnevno izvirnega do današnjih dni. Škoda, da smo v tistih prvih povojnih letih v jezikoslovju močno občutili strokovno izoliranost od sodasnega dela v drugih slavističnih središčih. Toda ne glede na vse to je treba zapisati, da je bilo njegovo delo doslej za domače in tuje jezikoslovje najbolj obsežna in zaokrožena informacija o slovenskem besedotvorju po drugi vojni, informacija, ki se šele v novjšem času ob sodobnih raziskavah polagoma umika v slovensko jezikoslovno zgodovino. Študiju besedišča je bilo namenjeno tudi delo, ki ga je Anton Bajec opravil pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika: izdelal je gesla za tako imenovane slovnične besede, predvsem veznike in predloge, deloma tudi za členke. Razloček med besedotvorjem in slovarskimi obravnavami je v sinhronem obravnavanju v sodobnem slovarju, kar kaže odprtost za nova spoznanja.

Poleg naštetega nam A. Bajca in njegov pogled na jezik razodeva tudi zanimiva študija Jezik v Župančičevi pripovedni prozi (JiS XII, 1970), v kateri so ga zanimale jezikovne in tudi jezikovno-zvrstnostne posebnosti Župančičevih proznih prevodov; s spoznanimi Župančičevimi načeli Bajec opozarja na živa pozitivna načela slovenske jezikovne kulture (kakor jih je oblikoval zlasti Breznik) nasproti nekakšnemu brezsmernemu antipurizmu. O prevajanju je premišljeval iz lastne skušnje: njegova bibliografija navaja nekaj prevodov iz francoščine in angleščine, razen tega je s soavtorjem P. Kalanom izdal 1941 obsežen italijansko-slovenski slovar (1960). Miniaturalni kritiki prevodov sta namenjeni še Antonu Sovretu ob prevodu Iliade (JiS 2, 1956/57) in Mateju Boru ob prevodu Shakespearjevega Henrika IV.

V tem bežnem prikazu seveda ni prostora za nadrobnejši opis temeljnega Bajčevega razmerja do knjižnega jezika, do njegovih živih prvin, ki jih je razumel kot »ljudske«, in do vsega, kar je zavračal kot izumetničeno in papirato. Tudi s temi stališči, ki so na svoj način nadaljevala Breznikovo izročilo in so v času moderne urbanizacije terjala temeljito preoblikovanje, je A. Bajec naletel na velik odmev. Zdi se, da je ključ v razumevanje te odmevnosti prav v ubranosti z okoljem, ki mu je obzirno in nevsiljivo sporočal svoja jezikoslovna spoznanja.

Naj sklenem svoje besede še z manj znanim in nemara le osebnim spominom: ko sem pri njem nastopila asistenturo in sva se pogovarjala o načrtih za organizacijo študija knjižnega jezika, je izrazil vizijo, ki ni bila manj ambiciozna od tistega, kar smo stroki izbojevali kasneje. Toda: zvest šoli in načelom diahronije se za te spremembe pozneje ni potegoval, čeprav je sprejemal tudi marsikatero novo pobudo.

Trinajstega marca 1972 je bil izvoljen za dopisnega in 23. marca 1978 za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Za svoje delo in vlogo v slovenskem jezikoslovju je prejel leta 1978 Kidričevo nagrado za življenjsko delo.

JAKOB RIGLER se je rodil 2. decembra 1929 v Novih Lužinah pri Kočevju. Družina je pozneje živela v Ribnici, v gimnazijo je hodil najprej v Kočevju, maturiral pa je 1948 v Ljubljani. Tu se je vpisal na slavistiko, študiral je slovenski in ruski jezik in književnosti, med študijem je napisal več razprav in od leta 1952 do 1954 prejel tri Prešernove nagrade za študente. Diplomiral je l. 1954. Leta 1961 je doktoriral z disertacijo Južnoontranjski govori. Leta 1969 je bil habilitiran za izrednega profesorja za slovensko zgodovinsko slovnico.

Zaposlen je bil vseskozi v Inštitutu za slovenski jezik. Od 1. decembra 1954 je bil najprej asistent, od 1961 do 1966 je bil višji znanstveni sodelavec, leta 1969 pa je bil izvoljen za znanstvenega svetnika v Dialektološki sekciji Inštituta; od leta 1961 je bil njen načelnik.

Od leta 1963 je bil član komiteja (pozneje medakademijskega odbora) za dialektološke atlase, od leta 1964 član komisije za Splošnoslovenski dialektološki atlas pri Jugoslovanskem nacionalnem slavističnem komiteju, od 1972 član predsedstva Komisije za pravopis, pravorečje in gramatiko pri SAZU, od 1975 član Komisije za historične slovarje slovenskega jezika pri SAZU. Zadnja tri leta je bil tudi član pravopisne komisije, ki sta jo imenovali predsedstvi SAZU in RK SZDL za dokončno oblikovanje besedila Načrta pravil slovenskega pravopisa.

Od leta 1972 do 1974 je bil predsednik Slavističnega društva Slovenije, v letih 1971 do 1974 je bil član Sveta humanistične sekcije Raziskovalne skupnosti Slovenije.

Leta 1985, dober mesec pred smrtjo, je bil izvoljen za dopisnega člana SAZU; predlagan je bil že davno prej.

Razen poslednjega so skopi podatki povzeti iz Riglerjeve akademijske avtobiografije; zgovorni postanejo, ko jih primerjamo z njegovimi deli in ko se ga spomnimo kot strokovnjaka in tovariša.

Jakob Rigler v svojem življenjepisu ni navedel dveh pomembnih nalog, najprej tiste, ki jo je opravljal pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika, kjer je za vse štiri knjige deloma s sodelavci poskrbel za glasoslovno, naglasno, intonacijsko, pravorečno (tudi pravopisno) in oblikoslovno informacijo gesel, med člani glavnega uredniškega odbora pa je naveden šele od druge knjige naprej; velika naloga, ki jo je opravljal od sedemdesetih let sem, pa je bilo sourednikovanje pri Slavistični reviji. Prav tako navedene funkcije ne izpričujejo velikega dela, ki ga je opravil za dialektološke atlase (za slovenskega sta s Tinetom Logarjem dopolnila mrežo, izdala sta tudi Karto slovenskih narečij; za splošnoslovenski lingvistični atlas je l. 1981 izdelal sedem fonoloških opisov: za govore Cerknega, Luč, Hrušice, Ribnice, Spodnje Ložnice, Vidma ob Ščavnici in Breznice pri Št. Jakobu v Rožu: opisi so izšli v Sarajevu 1982). Natančnejši pregled bo moral opozoriti tudi na njegovo delo za Slovenski biografski leksikon in za Enciklopedijo Slovenije: poskrbel je za celo vrsto člankov. Prav tako v sodelovanju s T. Logarjem je začel izdajati Zbrano delo Frana Ramovša (doslej je izšla 1. knjiga), v pripravi je kot skupno delo posebna knjiga krajevnih in iz njih izpeljanih osebnih imen. In najbrž bo ostalo še marsikaj, kar ne bo niti omenjeno: od nasvetov igralcem in predvsem filmskim delavcem do cele vrste drobnih strokovnih posredovanj, ki niso nikjer zapisana, a vendarle pomenijo jezikoslovčevu razdajanje moči, časa in misli.

Vse to je Jakoba Riglerja odvrnilo od prvotno začrtane poti slovenskega dialektologa in jezikovnega zgodovinarja, poti, na katero ga je tedaj po smrti Fr. Ramovša v veliki meri spodbujal prav Anton Bajec. Spoštljivo razmerje do učitelja je Rigler gojil vse življenje; nemara najbolj vidno ga je pokazal v članku O rezijanskem naglasu (SR 20, 1972), objavljenem v Bajčevem zborniku revije ob profesorjevi petinsedemdesetletnici. Petdeset let po objavi Bajčeve razprave o rezijanskem akcentu ugotavlja, da profesorjevega dela medtem ni nihče preveril niti nadaljeval. Z zgledno metodičnostjo nato obravnava posamezna stališča dosedanjih raziskav glede rezijanskega naglasa oziroma konkretno premika cirkumfleksa, postavi možne teze s stališča dosedanje metodologije, jih ovzrže in se odloči za novo, pozicijsko teorijo, spodbujeno v teoretskih podstavah strukturalnega jezikoslovja. Za Riglerja je še pomembno, da s tem ne misli, da bi bil problem dokončno rešen, ampak opozori na druga, nerešena vprašanja in na potrebo po nadaljnji raziskavi.

Prednost njegovega raziskovalnega postopka je bila v tem, da je svoja izhodišča navadno ekspliciral, tako da je mogoče jasno slediti njegovemu spoznavnemu razvoju: od zgodovinskega pojmovanja, ki ga je še v petdesetih letih uveljavljala ljubljanska šola, in prek razumevanja posameznih pojavov se je dokopal do strukturalističnega pojmovanja diahronije in do razumevanja pojavov v sistemu. Delo pri Slovarju slovenskega knjižnega jezika mu je polagoma izoblikovalo pogled na sočasne pojave v jeziku in na dejavnike, ki nanje vplivajo. Za zgled te poti naj iz Riglerjeve bibliografije navedem najprej prvi objavi, ki po svoje zgovorno na-

kazujeta Riglerjevo raziskovalno področje: Vokalna disimilacija v slovenščini (SR VIII, 1955) in K našemu pravorečju (JiS II, 1956–57). Iz članka o slovenskem pravorečju je mogoče razbrati še eno posebnost že zgodnjega Riglerjevega pristopa. Pravopisu 1950 očita, da »ne loči boljših in slabših poudarkov«, to je, da ne razvršča pojavov po njihovi normativni vrednosti. »Treba je postaviti pravilnejše poudarke na prvo mesto«, pravi. Najbrž je bil med največjimi raziskovalci Rigler prvi, ki je podobno kot pri pridevniku mlád,-a,-ó in -o pohvalil pravilno rangiranje vóde na prvo mesto in vodé na drugo. »Ločitev med boljšimi in slabšimi naglasi pa bi prišla prav tistim, ki naj bi imeli najbolj vzorno izreko.«

Priprave za disertacijo Južnonotranjski govori, ki jo je obranil l. 1961, knjiga je izšla 1963 (Ljubljana, SAZU, 236 str.), so zahtevale natančno terensko delo, sama obravnava pa ga je navajala na temeljito tehtanje pojavov: v razpravah in krajših zapiskih, kakor npr. Notranjski nepoudarjeni y in razvoj u-ja v slovenščini (SR 11, 1958), Glasoslovni razvoj predlogov in predpon na, za, nad (SR 12, 1960) in tudi Akcentski tip kólo v južni notranjsčini (SR 12, 1960), je mogoče razpoznati Riglerjev način razmišljanja o jezikoslovnih pojavih, tehtanja posameznih tez in obzirnega, nevsiljivega, a navadno jasnega stališča, tudi če ni šlo za širšo sintezo. Prispevek njegove disertacije ni le v opisu naglasi in glasoslovja govorov med Snežnikom in Slavnikom (podnaslov njegovega dela), ampak tudi v ugotovitvi, da tako imenovane brkinskega govora ni, ampak da spadajo govori Brkinov med tako imenovane južnonotranjske govore. (Prim. tudi objavo O sponiranem slovenskem brkinskem dialektu. Rocznik slawistyczny [Wrocław-Kraków] 21, 1960.) To spoznanje je pomembno tudi zaradi širšega ujemanja jezikoslovnih razmerij z zgodovinskimi dejstvi.

V drugo obdobje njegovih jezikoslovnih raziskav spada najprej glede na jezikoslovno izročilo izjemno napredno zastavljen Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (SR 14, 1963), napredno zaradi obravnave, ki v tem letu v slovenski dialektologiji prevlada: vse glasoslovne procese razumejo v sistemu (prim. v istem zborniku tudi Logarjevo študijo o sistemih dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih). Riglerjeva študija je sporočilno izjemno izčiščena, videti je, da je natanko prevrednotil gradivo, da je ne le spoznal razvoj, ampak je opravil tudi tipološke primerjave sistemov. Za razumevanje dragoceno je tudi sklepno spoznanje, v katerem opozarja na razločke med posameznimi sistemi, vendar le »s tipološkega stališča«: nekateri so znatno bogatejši od drugih. »V resnici (pa) je jezik, če je preveč izgubil na enem področju, to vsaj indirektno nadomestil na drugem – seveda ne vedno v enaki meri.«

Ta spoznanja je seveda takoj dopolnil s konkretnimi primeri: s funkcijsko primerjavo cerkljanskega in sosednjega obsoškega vokalnega sistema, pa tudi z morfološkim dejstvom: izguba intonacije se lahko nadomesti z večjo ohranitvijo končnic in narobe. Čeprav je v jeziku zmeraj določena redundanca, je to po njegovem bolj ali manj prehodno obdobje, saj »novi razvoji /zmeraj/ spet vzpostavijo neko ravnotežje/. . ./« itd. (o.c., str. 76). Kasneje je ta Pregled dopolnil še z razpravo Pripombe k pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (SR 15, 1967). Rigler sicer disciplinirano ostaja v okvirih svojega temeljnega raziskovalnega področja: glasoslovja in naglasoslovja, vendar je iz obravnav videti, da razume jezik (jezikovna znamenja) v njegovi širši pojavnosti. Kako zelo temeljna študija je bil Pregled, kaže še razprava Fonološka problematika slovenskega črnovrškega dialekta (Zbornik za filologiju i lingvistiku Matice Srpske 9, 1966); v njej je dopolnil Pregled s sistemsko ureditvijo gradiva, ki mu ga je nudila knjiga Ivana Tomince Črnovrški dialekt (Ljubljana, SAZU, 1964): iz Tominceve po tradicionalnih načelih napisane obravnave je izluščil samoglasniški in konzonantski sistem in k temu dodal še poskus rekonstrukcije »evolucije črnovrškega fonološkega sistema.« Čeprav je v najnovjšem času izdal omenjenih 7 fonoloških opisov za OLA in z njimi dopolnil svoja spoznanja, je prav gotovo škoda, da Rigler ni utegnil svojih spoznanj slovenskega zgodovinskega glasoslovja tudi monografsko prikazati. S področja glasoslovja je treba med drugimi študijami navesti še eno obravnavo: slovenskega narečnega akanja. V teh prispevkih je bolgarskemu lingvistu V. Georgievu in drugim dokazal, da je slovensko akanje



posebnost slovenskega jezikovnega razvoja in da pri tem pojavu ne gre za skupnoslovensko lastnost, da gre torej za mlad jezikovni pojav znotraj slovenskega jezikovnega razvoja. V polemiki, ki jo je vodil v sovjetskih Voprosih jazykoznanija (1964, 1969) in v bolgarskem časopisu *Balgarski ezik* (1966), je odločno branil izsledke slovenistike in dokazoval napako tistih tujih raziskovalcev, ki manipulirajo s slovenskim gradivom. Pokazal se je tudi, da je izjemen in nadvse kultiviran polemik, ki je znal zmeraj z argumenti uveljavljati svoja spoznanja, pri tem pa ni prenesel nenatančnosti in izkrivljanja dejstev zaradi kakih vnaprej pripravljenih tez. Pri tem ni nikomur prizanašal (prim. odgovor H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ I, SR 19, 1971; 20, 1972). Za Riglerjev nastop je bila lastna na prvi pogled skromnost, zadržanost, kar prevelika nevsiljivost in zanesljivost; za to zunanjo podobo pa se je skrivala samozavestna strokovna trdnost, živ in tako zelo redek smisel za povezovanje dejstev, v družbi prijazna duhovitost, pri strokovnih, zlasti neargumentiranih nasprotovanjih tudi jedka nepopustljivost (prim. članek Akcentuacijska zmeda v naših slovarjih, SR 30, 1982, in Reproducirani ponatis Pleteršnika, SR 14, 1976). V razpravi K članku o rezijanski besedi za polento (SR 29, 1981) je bil sicer vesel, da se polagoma, a vztrajno »množi število tujih slavistov, ki se začenjajo zanimati za slovenščino«, obenem pa je obžaloval, da »prihajajo tuji v slovensko jezikoslovje« »s prepričanjem, da ni še nič napravljenega in raziskanega« in da poskušajo po eni strani odkrivati že znane stvari ali pa jih reševati drugače, kakor da bi slovenskih stališč sploh ne bilo. Po takem uvodu opomni znanega ameriškega jezikoslovca E. P. Hampa, kako je s problematiko rezijanskega metonimičnega poimenovanja za polento s splošno oznako jesti, in sicer tako s stališča slovenskega glasoslovja kakor besedoslovja. Z resno argumentacijo je zavrnil tudi teoretski konstrukt glede etnogeneze kajkavščine in slovenščine (prim.: Junkovičeva kajkavska teorija in slovenščina, SR 24, 1976, in O slovensko-kajkavskih jezikovnih razmerjih, XIII. seminar SJLK, 1977). Z vrsto dokazov je opozoril, da je treba sicer upoštevati znano dejstvo, da sta slovenščina in kajkavščina v marsičem podobna jezika, a prav tako, da sta se razvijali – kot je slovensko jezikoslovje že pokazalo – v drugačnih zgodovinskih okoliščinah in da je slovenščina v vsem prostoru razvila dovolj svojih sistemskih lastnosti, da se kot samostojen jezik razlikuje od kajkavščine. Glede metode je ostro zavračal dodatno argumentiranje konstruktov. Seveda to stališče ne pomeni, da Rigler sam ni nikoli tako ravnal; lahko pa rečemo, da ga teoretsko izhodišče in mikavnost teze nista nikoli zmogla do take mere uročiti, da bi jima žrtvoval materialno zaledje, (gradivo): navajen videti obravnavani pojav v živem zaledju drugih pojavov ali v razpravnih kontekstih, svojih teoretskih spoznanj ni gradil na nekaj dejstvih.

To se je posebej pokazalo ob naslednji Riglerjevi veliki tezi o genezi Trubarjevega jezika, ki jo je prvič objavil v članku Osnove Trubarjevega jezika (JiS 10, 1965), nato v knjigi Začetki slovenskega knjižnega jezika (Ljubljana, SAZU, 1968, 279 str.), v razpravi Über die Sprache der slowenischen protestantischen Schriftsteller des 16. Jahrhunderts v: *Abhandlungen über die slowenische Reformation, München 1968*, in v krajši razpravi z naslovom Register v Dalmatinovi Bibliji (JiS 12, 1967). Natančneje: v prvih treh študijah, zadnja je bila v nekem smislu izrabila ogromno gradivo, ki ga je J. Rigler nabral pri izredno obsežni ekscerpciji protestantov. Čeprav so se tedaj že pojavljali dvomi v pravilnost teze o dolenskem, domačem poreklu Trubarjevega jezika (dvomi zaradi stilistične dognanosti kar od prve knjige dalje itd.), se je J. Rigler lotil problema na sebi lasten način: izjemno natančno je obdelal glasoslovje, zapis in predvideno izreko (ob teoretični podpori navedenega pregleda razvojnih etap slovenskega vokalizma itd.), deloma opozoril tudi na oblikoslovje in prišel do zaključka, da osnova Trubarjevega jezika – in s tem glavni vzorec jezika slovenskih protestantov – ni bila dolensščina z Raščice, ampak jezik izobraženih ljubljanskih meščanov, zapis pa knjižni konstrukt. To je dokazoval zlasti s primerjavo refleksov in zapisov za jat. Pokazal je, da dolenskega e<sub>j</sub> niso zapisovali po dolenski šegi, ampak funkcijsko v določenih položajih, in dokazal, da so se ga zunaj teh položajev kot narečnega celo izogibali (prim. nav. delo, Dalmatinov jezik). Pri tem je vztrajal pri spoznanju, da so bili protestanti začetniki, da niso poznali nikakršne druge, starejše rabe. Zgodovinar knjižnega jezika ima bodisi domnevno, pa tudi

dokazljivo možnost misliti drugače, vendar najbrž res težje, če izhaja od glasoslovne ravnine. Kakor koli že – Rigler je tudi pri tej raziskavi trdno v svojih izhodiščih in v svojem znanju, naravnano ob vsej teoriji zmeraj v konkretno dokazljivost. Ker je Riglerjeva teza povezana s teorijo in se je dvignila nad dotlej običajno navajanje Trubarjevih lastnih izjav, je razumljivo, da smo jo sprejeli predvsem tedaj mlajši raziskovalci, posebej še, če se je ujela z našim razumevanjem; s časovno odmaknjenostjo skoraj dvajsetih let bo polagoma prešla v splošno zavest. – Zdi se, da je ob tem skorajda po krivici ostala v ozadju manj znana študija Jezikovno-kulturna orientacija Štajercev v starejših obdobjih (Svet med Muro in Dravo, 1968).

Za konec je ostalo tisto jezikoslovno področje, v katerega je zašel Rigler zaradi izjemnosti svojega znanja in zaradi tiste nuje, ki nam jo je, ob Slovarju slovenskega knjižnega jezika pred mnogimi leti napovedal prof. Karel Oštir: »Vsi slovenski jezikoslovci bi se morali zbrati in končati slovar.« Od zgodovine ga je delo že zgodaj pritegnilo k slovarju, zanj je izdelal osnovne vzorce glasoslovnih, pravorečnih in oblikoslovnih informacij in nato še ustrezno informacijo za vsako geslo posebej. O problematiki, ki se mu je pri tem delu odprla, je napisal vrsto razprav, med njimi naj opozorim le na dve značilni: na Premene tonemov v oblikoslovnih vzorcih slovenskega knjižnega jezika (JiS 11, 1966) ter na Akcentske variante I, (SR 18, 1970) in Akcentske variante II (SR 19, 1971). V sedemdesetih letih je bil Rigler močno zaposlen s pripravo novega slovenskega pravopisa, škoda je le, da so mu veliko časa vzeli odgovori na pogosto nesmiselne in neutemeljene kritike. Ko zdaj ob strokovni praznini, ki jo za slovensko jezikoslovje pomeni Riglerjeva smrt, premišljujemo o njegovem delu, se spominjamo tudi ob marsikateri krivici zaradi nepriznanja in ob nepotrebnih, strokovno neutemeljenih trenjih. Zdi se, da bi se morali v stroki ravnati po Riglerjevem zgledu: ob resnem strokovnem dialogu bi morali poskusiti upoštevati tudi človeške dimenzije naše jezikoslovne skupnosti. Ne nazadnje zaradi naših nalog doma in v svetu.

Breda Pogorelec